Petneházi Gábor

Responsio ad quaestionem dilemmaticam

Szepsi Laczkó Máté ismeretlen röpirata[1]

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában Quart. Hung. 411 katalógusszámon található egy önmagában is rendkívül érdekes, gyűjteményes kézirat, amelyből az alábbiakban egy máshonnan jelenleg nem ismert, Bethlen-kori röpirat szövegét közlöm. Az 1855-ben magánadományból a Nemzeti Múzeum Könyvtárába került negyedrét kötet a kurucok kancellárjának is nevezett Négyesi Szepesi Pál (†1685) különböző másolatait tartalmazza.[2] E másolt iratok nagy része máshonnan vagy más változatban szintén ismert, ám a gyűjteményben néhány kimondottan unikálisnak tekinthető szöveget is találunk. Szepesi ugyanis a saját tevékenységével kapcsolatos diplomáciai anyag, illetve politikai-etikai és logikai jegyzetek mellett különböző történeti, illetve politikai jellegű szövegeket is bemásolt a gyűjteményébe. Zrínyi *Áfium*a[3] és a Wesselényi-összeesküvéshez kapcsolódó iratok[4] mellett (nem a kézirat tartalma szerint, hanem kronológiai rendben haladva) itt találjuk Báthory István lengyel király végrendeletének másolatát, Jan Zamoyski levelét Báthory Zsigmondhoz 1593-ból,[5] Christian Francken *Dolium Diogenicum*át 1594-ből,[6] a Bocskai-felkelés idejéből egy hadiszabályzatot,[7] Bethlen Gábor korából pedig az alább közölt irat mellett Alvinci Péter *Querelá*ját.[8] Ezt a sort zárja egy szintén ismeretlen, ám már címében is sokat sejtető (és egy későbbi, külön közlemény tárgyát képező), 1670 körül keletkezett latin nyelvű röpirat *Peccatum irremissibile Domus Austriacae* címmel, illetve Csáky István *Politica-philosophiai okoskodás*ának egy nem teljes másolata.[9] Szepesi egyértelműen politikai karakterű gyűjteménye tehát egy elég alapos összegzési kísérletnek is tűnik, amelyben nem meglepő módon valamennyi,

---

[1] A forrásközlés és tanulmány az OTKA K 143251 azonosítószámú projekt keretében, a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatói Okirat alapján valósult meg. Ezúton köszönöm Almási Gábornak és Szabó András Péternek a javaslatokat, kiegészítéseket.

[2] A kézirat tartalmának részletes leírását lásd Varjas, 1956, 398–401.

[3] Szepesi kéziratával a legrészletesebben a Zrínyi-irodalom foglalkozott éppen a meglehetősen korai *Áfium*-másolat miatt. Csillag, 2016, 148–154.

[4] A kivégzésekről szóló dokumentumok részben átfedésben vannak az OSZK egy másik gyűjteményében található anyaggal. Ennek kiadása: Bajáki, 1997.

[5] A levél Szamosközy történeti művének egy jelenleg is kiadatlan darabjában fennmaradt, amit aztán Bethlen Farkas a saját, kompilált Erdély történetébe a Habsburg- és németellenes részek finomításával vagy elhagyásával emelt át. Szekfű, 1908; Petneházi, 2017.

[6] Francken, 1594.

[7] Eddig ez volt a kézirat egyetlen publikált darabja. Rónai Horváth, 1890; Boda, 2021.

[8] Modern kiadása: Tarnóc, 1979, 165–185.

[9] Nagy, 1997, 305.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 103 2024. 02. 23. 14:46:41

a későbbi romantikus függetlenségi hagyományban szereplő húzónév (Báthory, Bocskai, Bethlen, Zrínyi) is feltűnik; ebben az állapotában tehát a kuruc kor politikai gondolkodásának a tanulmányozásához is kiváló kiindulópontot kínál.

Az egyes dokumentumok lejegyzése nyilvánvalóan nem egy időben és nem is ugyanazon kéz által történt. Szepesi kézírása azonban jól azonosítható a gyűjteményben, ugyanis két irat után, a fent említett, *Peccatum irremissibile* és a *Querela Hungariae* utolsó bekezdései alatt az alábbi bejegyzések olvashatóak:

> 24r] *NB Anno 1671 die 11. Januarii Leopold német császár és Magyar király idejében Erdélyben bujdostomban irattam ezt le Sorostélyon. Szepesi Pál manu propria*

> 39r] *Anno 1671. die 12. Januarii Leopold németh császár és magyar király idejében Erdélyben bujdostomban irtam ez Querelát le magam, tekintetes Nemzetes Széki Teleki Mihály úrnál commorálván Sorostélyon, Szepesi Pál manu propria*

Mivel az alább közölt Bethlen-kori röpiratot is ugyanez a kéz jegyezte le, feltételezhető (és ennek a szerzőség kérdésében is lesz még jelentősége), hogy Szepesi ezt is Alvinci *Querelá*jával, Zrínyi *Áfium*ával és a *Peccatum irremisibile* című irattal egy időben és ugyanott, vagyis 1671 januárjában, Teleki Mihály generális (1634–1690) sorostélyi kastélyában másolta le, jó eséllyel az ottani könyvtár valamelyik kötetéből.[10] Szepesi személyével, a kuruc mozgalomban betöltött szerepével itt tovább nem foglalkozhatunk.[11] Nem kizárt, hogy a kézirat valamilyen módon Erdélyben maradhatott és visszakerülhetett a Telekiekhez: Szepesi fent idézett bejegyzése mellé ugyanis jellegzetesen elütő, fekete tintával egy kéz még (feltehetően utólag és mintegy magyarázatként) odaírta: „Teleki Mihály könyvtára."

Szepesi kéziratában a 85r–95v. oldalak közt található az alább közölt irat, amelyről felületes olvasás után is egyértelmű volt, hogy valamikor 1622 és 1629 között keletkezett, ugyanis a szerző jelen időben ír benne a nikolsburgi békében Bethlen Gábornak élethosszig átengedett hét felső-magyarországi vármegyéről.[12] További vizsgálat révén ennél pontosabb datálás, sőt a szerző azonosítása is lehetővé vált, mielőtt azonban ennek részletezésére rátérnénk, a szöveg általános sajátosságainak és a tartalom főbb pontjainak az ismertetését érdemes előrevennünk.

A szöveg teljes címe: *Responsio ad quaestionem dilemmaticam a populis Europaeis nationi Hungaricae propositam,* azaz *Válasz az európai népek által a magyar nemzetnek feltett fogós/dilemmatikus kérdésre*. Hogy mi is ez a dilemma, arra rögtön az első sorokból választ kapunk:

---

[10] Szepesi 1671 után is visszatérő vendég volt Teleki Mihálynál. Fehér, 2007, 98–99, 107, 120, 122, 204. etc.

[11] Politikai tevékenységéről rövid áttekintés: Nagy, 1997, 305–306; Csillag, 2016, 148–149.

[12] Bethlen hadjárataihoz és európai politikájához áttekintő jelleggel: R. Várkonyi, 2013. A nikolsburgi szerződéshez: Pálffy, 2013.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 104 2024. 02. 23. 14:46:41

Azt kérdezik mai napság az európai népek a magyar nemzettől, melyik oldalra akar állni: kelet török császárjáéra vagy nyugat római császárjáéra? Fogós kérdésnek tűnik, kibogozhatatlan és feloldhatatlan csomónak, amelyet a magyar nemzet, ahogyan ő maga is gondolja, semmiképpen nem tud feloldani anélkül, hogy végső pusztulásra ne jusson.

Ebből a felütésből is sejthető, de a szöveg áttanulmányozása után már egyértelmű, hogy a röpiratunk egy ténylegesen létezett (sajnos kutatásaink során mindeddig elő nem került), a *Responsio* szerzője által a szövegben végig hol *Nodus dilemmaticus*nak, hol *Quaestió*nak, hol egyszerűen *Dilemmá*nak nevezett, magyarokat (és Bethlent) támadó pamfletre készült válasz. A kézirat vagy nyomtatvány híján nem tudjuk, hogy ez a polemikus szöveg milyen terjedelmű és milyen színvonalú lehetett; ugyanígy azt sem, hogy milyen formában terjesztették; a *Responsió*ról azonban általában kijelenthető, hogy rendkívül igénytelen latinsággal, ám tapinthatóan nagy rössel és dérrel-dúrral írt, tehát feltehetően hirtelen indulat szülte válaszszöveg, ami éppen hirtelensége miatt megejtő őszinteséggel tárja fel nyilvánvalóan Bethlen-párti, protestáns magyar alsóközép értelmiségi szerzőjének a nemzettel, hazával és európaisággal kapcsolatos gondolatvilágát. Ebben a minőségében tehát, bár irodalmi értelemben nyilvánvalóan értékelhetetlen, illetve az sem valószínű, hogy nyomdának valaha még csak a közelében is járt volna az eredeti (vagy korábbi) kézirat, amelyről Szepesi lemásolta, mégis rendkívül fontos forrást jelent részben a Bethlen-kori politikai gondolkodás populáris regiszterének, részben pedig általában a nemzeti és felekezeti identitások kutatásához a kora újkori Magyarországon.

A *Responsio* tartalma öt fő fejezetben vázolható fel.

1. Elsőként arra keresi a választ, kik a *Nodus* vagy *Quaestio* szerzői, akik magukat európai népeknek nevezik. Megállapítja, hogy az összes európai nép nevében lehetetlen ilyen kérdést feltenni, végül pedig leleplezi az „ármányt." Érvelése annyira sajátos és öntudatosan provinciális, hogy (bár teljes fordítást itt nem közlünk), érdemes átadni neki a szót. A szó szerint „fokhagymaszagú" argumentáció mellett már itt feltűnik a pamflet vezérmotívuma is: a (protestáns) magyarság kiirtására állandóan cselt szövő pápista és bécsi udvari politika.

Vagyis, nem ezeket a nemzetünk hírét öregbítő, velünk kölcsönös és erős kapcsolatban lévő szomszédos és baráti népeket értik az Európa népei kifejezés alatt azok, akik e fenséges név álcája és festéke alá bújnak, miközben félelmet hintenek, zsarnoki törekvéseiket leplezve csapdát készítenek és hurkot fonnak, hogy a magyar nemzetet a végső pusztulásba taszítsák; valamint (amire már régóta törekednek), hogy a föld színéről eltöröljék.

Azt gondolják, a magyarok agyatlanok, végtelenül tanulatlanok, együgyűek és vakok, és nem tűnik fel majd nekik, hogy – bármilyen színes és szépen ragyog – mindez csak álca. Ám talán mégis máshogyan áll a dolog, mint ahogy ezek az „európai népek" gondolják.

A titkos dolgok kutatói szerint a kéjnők az ifjak és szeretőik elcsábítása, fejük elcsavarása érdekében kifestik magukat. A fokhagymás lehelet viszont leleplezi a festéket: ugyanis ha

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 105 2024. 02. 23. 14:46:41

valaki fokhagymát eszik és rálehel a festékre, az elhalványodik és elveszti erejét. Mi, magyarok, különösen reggel, éhgyomorra szeretünk fokhagymát enni, mivel védi a gyomrot az ártalmas nedvektől, és úgy mondják, hogy a látást is élesíti. Nem csoda tehát, hogy életünkkel és leheletünkkel leleplezzük a festéket és annak elhalványodásával felismerjük, kik rejtőznek az Európa népei magasztos elnevezés alatt. Nem mások, mint vérszomjas farkasok, oroszlánok, medvék, tigrisek és párducok, akik nekünk magyaroknak a kipusztításán mesterkednek. Azon törik a fejüket, hogy a templomokat és egyházi birtokokat elvegyék, Isten egyházát és Jézus Krisztus vérével megváltott és megtisztított népét visszakényszerítsék a lélek babiloni fogságába, és hogy ne csak a testi és anyagi javak, de a lelkiismeret és a lelkek fölött is ördögi zsarnoksággal uralkodjanak. Isten igéjétől és Jézus Krisztus megváltó vallásától el akarják szakítani és saját koholt hagyományaik (amelyek Isten színe előtt semmit nem érnek) imádására és csókolgatására kényszeríteni azokat, akik ezt nem akarják; a római katolikus hit felvételére, akaratuk ellenére, mint buta állatokat (mivel Isten pillanatnyi hatalmat adott nekik, de ím bebizonyosodik, hogy bár megválasztották őket, visszaélnek esküjükkel) kényszerítik az embereket, acélkorbáccsal és a pokol tüzes ostorával verve őket. Testi erőszakkal, fegyverrel, tűzzel és vassal kényszerítik Krisztus nyáját, hogy a valódi pásztor, Krisztus egyházának tanítása helyett idegen pásztor és egy kicserélt pap, vagyis a katolikus egyház, a pápa és a klérus tanítását hallgassa. Egyszóval: a római pápa; a jezsuiták, az ő hatalmának és tekintélyének felesküdött harcosai és védelmezői; a klerikusok és prelátusok és akik még fölöttük állnak és fennhéjázásban versenyre kelnek velük; akik végtelen hatalommal és fegyverrel, kényük-kedvük szerint gyakorolják zsarnokságukat, mintha a rájuk bízottak nem szabadok, hanem a szolgáik lennének: ezek az „európai népek" és a csomónak vagy dilemmának a kiagyalói.

2. A második fő pontban a *Responsio* azt járja körül, kiknek teszik fel a kérdést a *Nodus* vagy *Quaestio* jezsuita szerzői. Megállapítása szerint

ármányos és csodálatos kettős hazugság, hogy a magyar nemzetet közösen szólítják meg és ahogyan egy a magyar nemzethez közösen intézett dilemmában gyanúsítgatnak. A Magyar Királyság maradéka ugyanis két részre oszlik: Felső- és Alsó-Magyarországra. Alsó-Magyarország lakosai Ausztriával határosak és szomszédosak, illetve a római császár pártján állnak, őfelsége alattvalói és az ő zászlaja alatt katonáskodnak. Ezért tehát rájuk, bár ők is magyar nemzet, a kérdés és dilemma nem vonatkozik. Mégis álságos módon ezeket a magyarokat is bevonják és belekeverik a dologba, hogy a teljes magyar nemzet ellen egyöntetű gyűlöletet és utálatot keltsenek az európai népek körében.

A kérdést tehát valójában, korrekt módon úgy kellett volna feltenni, hogy

a magyar nemzetnek, a felséges erdélyi fejedelemnek és a császári és királyi felség adományában összefogott hét nemes vármegyének szabad-e békében élnie a török császárral és a vele kötött szerződést sértetlenül és szentül megőrizni; avagy ezt a szerződést fel kellene bontani és visszamondani, sőt minapi szövetségesként meg kellene inkább támadni a szultánt?

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 106 2024. 02. 23. 14:46:41

3. Az argumentáció legpolemikusabb, központi részében azt járja körül a *Responsio* írója, hogy miért álkérdés valójában a dilemma, hogyan leplezik le ezzel valódi szándékaikat a szerzők, és mik ezek az igazi szándékok. Álkérdésnek azért tartja, mert álláspontja szerint Bethlen Gábortól és alattvalóitól nincs is értelme azt kérdezni, hogy kelet vagy nyugat pártján állnak-e, mintha ebben a kérdésben tényleg választani lehetne. Az „európai népek" tehát magával a kérdésfeltevéssel is csak azt árulják el, hogy 1. valójában a török elleni háborúra készülnek; 2. az fáj nekik, hogy Bethlen és alattvalói (köztük a hét vármegye lakói) békében élnek, és ezt a békét akarják valójában megszüntetni; 3. ezzel pedig Bethlen és alattvalói elpusztításán mesterkednek. 4. Valódi céljuk viszont Magyarország és Erdély elfoglalása, gyarmattá és tartománnyá süllyesztése. A háború csak ürügy, hogy az idegen katonák beszállásolásával feléljék a határvidék és a városok erőforrásait, végső soron pedig a saját országuktól megfosszák a magyarokat. Ők azonban átlátnak a szitán, mert – ahogyan a latin szövegbe magyarul beszúrt közmondás tartja – *vak eb az ki a szita által nem lát*; illetve: *a kinek egyszer az kása a száját meg égeti, mászor az tarhoját is fuja.* Ráadásul 5. az egész kontraproduktív, hiszen a török császárt is felingerlik a kérdéssel, aki a magyar nemzet szövetségese, és mint ilyen védelmezni tartozik azt; 6. valamint értelmetlen is, hiszen ha a nyugati császárnak a magyarokra van szüksége a háború eldöntéséhez, azzal csak a saját gyengeségét leplezi le a keleti császár előtt. 7. Hiába próbálják tehát gyűlöletessé tenni a magyar nemzetet a nyugati császár előtt azzal a váddal, hogy a keleti császár pártján van, és a keleti előtt, hogy a nyugatién lenne, azok mindketten jól tudják, hogy egyik sem felel meg a valóságnak. 8. Valójában mindez a régi nagy tervnek a felmelegítése: amikor még a magyar nemzet a nyugati császár pártján állt a keletivel szemben *(cum enim natio Hungarica a partibus imperatoris occidentis staret contra imperatorem orientis),* a magyarokat mindig az első vonalba küldték és magukra hagyták, hogy vérezzenek el, ahogyan Mezőkeresztesnél (1596) is történt; majd ők kiáltottak árulást, holott maguk voltak szövetségeseik elárulói. A célja mindennek az volt, hogy a magyar nemzet lassan elfogyjon a török elleni harcban, ezek az úgynevezett szövetségesek pedig (valójában árulók) birtokukba vegyék az országot *(Finis huius proditionis erat, ut paulatim gladio imperatoris orientis natio Hungarica absumpta, isti fideles socii – scilicet proditores occultissimi – Regno Hungarico potirentur).*

Ezt a bajt készítitek elő tehát – teszi fel a kérdést a fejezet végén a szerző, közvetlenül a *Nodus/Quaestio* szerzőihez fordulva – *a már tönkretett magyar nemzetnek, kéjnői ábrázattal feltett kérdésetekben? A fokhagyma fogyasztása és a magyarok lehelete leleplezi a festett pofátokat; a festék elhalványodik és előtűnik alatta a kiélt, élveteg, férfifaló, ronda lotyó. A halász is okul, ha megharapta a hal.*[13]

Összegzésként mindehhez még hozzáteszi: Felső-Magyarország lakóit még azzal sem lehet vádolni, hogy semlegesek lennének, hiszen valójában kettős elkötelezettségük van. Egyszerre szövetségesei a török szultánnak (Bethlenen keresztül), illetve egészen addig

[13] Erasmusi adagium, Ad. 29: *Piscator ictus sapiet*. ASD II–1, 142.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 107 2024. 02. 23. 14:46:41

hű alattvalói a német-római császárnak és magyar királynak, amíg az a koronozási hitlevélben vállalt esküjének megfelelően az ország törvényeit és jogszokásait betartja.[14]

4. A röpirat következő részében a szerző a török szövetség előnyeit ecseteli. Hét okot, illetve történelmi példát sorol fel arra, hogy miért nem érdemes felbontani a szultánnal kötött szövetséget. 1. a vállalt szerződést a török is mindig betartotta, még akkor is, amikor a szerződésszegésre maga a német császár követe buzdította. Erre terjedelmes vendégszövegben hoz indoklást. Cesare Galli és Ali budai pasa 1605-ös titkos tárgyalásából[15] közöl hossszú idézeteket, amelyben a császári követ ajánlatát a töröknek, hogy együttesen irtsák ki a magyarságot, mert akkor minden gondjuk megszűnne, valamint a budai pasa erre adott nemleges válaszát olvashatjuk. 2. A szöveg második indoka a török szövetség mellett, hogy a török mindig megbízható szövetséges volt, és mindig megsegítette a szövetségeseit (példákat nem hoz rá). 3. A harmadik a Bibliára tett hivatkozás, az adott szó szentsége. 4. A szerződések betartását írja elő a nemzetközi jog is *(ius gentium)*. 5. A várnai csata (1444) a példa, milyen következménnyel jár a szerződésszegés, a szöveg idézi is a híres *Romulidae Cannas* epigramma disztichonját.[16] 6. Gyakorlatias érv: az esküszegő végképp elveszti hitelét és becsületét, soha nem fogják komolyan venni. 7. Utolsó érve megint egy Bocskai-korból hozott példa: amikor Bocskai halála után Rudolf császár a német birodalmi rendektől katonai segítséget kért volna egy magyarok elleni bosszúhadjárathoz, azok visszautasították, mondván: a magyarok őket sohasem támadták meg; a kereszténység védőbástyáját nem is akarnák ők sem megtámadni; a magyarok ellen az erőszak amúgy sem használt sohasem; a szerződést pedig még a pogányok is be szokták tartani.

5. A röpirat befejező része a *Nodus* vagy *Quaestio* azon érvelését zúzza szét, hogy a magyarokat bármiféle szerződés kötelezné arra, hogy a német császár mellett hadba szálljanak a török ellen. A *Responsio* ezt először közjogi érveléssel cáfolja, majd pedig – ezzel a támadó hangvételű peroratióval is zárva egyben a szöveget – az Ausztriai Házzal szemben felhozható történelmi sérelmek felsorolásával igyekszik bizonyítani, hogy a Habsburgok valójában már régen eljátszották a magyar nemzet bizalmát. A közjogi érvelés a Tripartitumra hivatkozik, lényege a következő mondatban foglalható össze: *Rex enim et publicus dominus est ratione dispensationis bonorum publicorum; sed et publicus servus est, ratione defensionis publici iuris et libertatis regni et nationis in consenso* [!] *est.* A nemzet és a választott király tehát kölcsönösen függnek egymástól: a nemzet engedelmességgel tartozik, cserébe a király pedig védelemmel. Ám – szól az irat érvelése – míg a nemzet a kötelezettségét mindig vére bőséges hullatásával teljesítette, addig az

[14] A koronázási hitlevelet éppen 1622-től kezdve törvénybe is iktatták: Pálffy, 2013, 152–154.

[15] Ali pasa leveleinek modern kiadása ezt nem említi, Bayerle, 1991. Ugyanennek az iratnak Szepsi Laczkóéval közel egykorú magyar változatát, nem szöveghű átiratban kiadta: Majláth, 1882. A háttérhez: Papp, 2006; Papp, 2015.

[16] Az epigrammáról lásd Szentmártoni Szabó, 2012; a disztichon jelenlétét Szepesi kéziratában szintén megjegyzi: Nagy, 1997, 305.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 108 2024. 02. 23. 14:46:41

uralkodó ezért cserébe soha semmit nem adott *(At quae gratia nationi Hungaricae ab imperatoribus occidentis reposita est? Nulla: immo ingrata gratia).* Sőt, valójában mindig a magyarok ellen mesterkedtek, ahogyan ezt minden történelmi példa igazolja, III. Frigyestől kezdve, a Szapolyai elleni háború elkezdésén és Buda elvesztésén keresztül a tizenöt éves háború vérengzéseiig, majd az Esztergom környéki hatvan falu átengedésén a töröknek,[17] illetve a magyar katonaság teljes kizárásán keresztül Győrből és Komáromból,[18] egészen a legújabb protestánsellenes intézkedésekig.

> *Ez tehát a Magyar Királyság védelme? Ez lenne a határok védelmezésének műve? Védelmezitek Magyarországot, de nem a magyarokért; kiterjesztitek a határokat, csak nem a Magyar Királyságét, hanem Ausztria és Német Birodalom határait a magyarok ellen.* (...) *Mindazonáltal az álruhába bújt „európai népek" a Nodusban és a Dilemmában (amit titokban csempésztek be a magyarok közé) mégis azt merik követelni a magyar nemzettől, hogy álljon a nyugati császár pártjára és szegje meg esküvel vállalt szerződését a keleti császárral. Ítélje meg hát Isten és az egész keresztény világ, az összes helyesen gondolkodó keresztény nép és nemzet, hogy méltányos-e, amit Nodus és Dilemma követel a magyar nemzettől. Mindezen elmondottak azonban kielégítő választ adnak a magyar nemzet részéről az „európai népek" eme fogas kérdésére és göcsörtös csomójára* – zárja a szöveget.

Az utolsó bekezdés első mondata egyben *expressis verbis* utalást tartalmaz arra, hogy a *Nodus/Dilemma* ténylegesen valamilyen titokban terjesztett irat volt *(larvati populi Europaei (...) in suo nodo et dilemmate clandestine Hungaris immittentes).*

E még felfedezendő iratnak a címadása talán a lengyel jezsuita Marcin Śmigleckinek (Martinus Smiglecius, 1564-1618) a korban közismertnek számító, két kiadást is megélt, protestánsokkal polemizáló röpiratát követhette *(Nodus Gordius seu De vocatione ministrorum disputatio).*[19] Akár előkerül azonban a *Responsió*t kiváltó, Bethlent és a magyarokat provokáló pamflet, akár nem, mindez önmagában elegendő muníciót ad a Bethlen-kori politikai irodalom jellegének és volumenének átértékeléséhez.[20] Ezt az állításunkat a szerző azonosítása során előkerült adatok csak tovább erősítik.

Lorántffy Mihály udvari papjáról, Szepsi Laczkó Mátéról (1576–1633), túl azon, hogy kéziratban hátrahagyott egy latin–magyar krónikát, nem sokat tudni. A Krónika (valójában: *Observationes Rerum Memorabilium. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjedzési*) egyetlen, 1857-ben megjelent, cenzúrázott és csonka kiadása[21] mindeddig

---

[17] Tarnóc, 1979, 176–177; Báthory–Kármán–Zászkaliczky, 2019, 91–92.

[18] Az 1619. novemberi pozsonyi gyűlésen megfogalmazott panasziratban *(Ordinum responsum)* is emlegetett sérelem: Báthory–Bene–Kármán–Zászkaliczky, 2020, 125.

[19] Śmiglecki, 1609; 1613.

[20] Almási, 2013; Báthory–Kármán–Zászkaliczky, 2019; Kármán, 2019; Báthory–Bene–Kármán–Zászkaliczky, 2020.

[21] ETA III, 1–246. Mikó kiadását néhány hónappal megelőzte a Sárospataki magyar krónika Toldy Ferenc szerkesztette kiadása. A sárospataki református kollégium könyvtárában ma is meglévő kézirat egyértelműen a Szepsi Laczkó-féle krónika 1703-ban készült, nem teljes másolata, Toldy viszont a kiadáshoz nem

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 109 2024. 02. 23. 14:46:41

megakadályozta, hogy e felső-magyarországi protestáns középértelmiséginek a sajátos világképét megismerjük, arra azonban még éppen elegendő fogódzót nyújtott, hogy a *Responsió*val mutatott szövegegyezések révén az eredeti, Marosvásárhelyen, a Teleki Tékában megmaradt kéziratot is áttanulmányozzuk.[22] Az ott talált adatok nyomán egyértelműen kijelenthető, hogy bár a röpiratunknak a Szepesi-féle másolaton kívül jelenleg nem ismert másik példánya, szerzője azonban ugyanaz az ember, aki az *Observationes rerum memorabilium*ot is papírra vetette. Ezt három érv alapján állítjuk.

1. Az első érv az időbeli és térbeli egybeesés, vagyis mindkét szöveg nagyjából egy időben és ugyanabban a közegben keletkezhetett, az 1620-as években, egy felső-magyarországi, protestáns és Bethlen-párti miliőben. Ez az állítás külön-külön is igaz lenne, de a tartalmi egyezések ennél jóval szorosabb összefüggést bizonyítanak.

2. A *Responsio* és az *Observationes* között, ahogyan fent megállapítottuk, már az utóbbi csonka kiadása alapján is jelentős szövegegyezést lehetett azonosítani. A *Responsio* kéziratában a 89v–91r. oldalak közt sűrű idézetek találhatóak Cesare Galli és Ali budai pasa párbeszédéből. Valójában ezek excerptumok egy hosszabb, a jelek szerint a Bocskai-korban propagandacélokból terjesztett iratból vagy kiadványból, amelynek latin változatát jelenleg egyetlen másik forrásból ismerjük, Szepsi Laczkó Máté *Observationes*éből.[23] Ugyanez a helyzet a fenti áttekintésben a 4. fejezet végén már említett példával, amelyet Szepsi Laczkó krónikájában is megtalálunk. A más forrásból szintén nem ismert történet[24] tisztán latin és latin–magyar verziója szinte szóról szóra egyezik.

---

ezt a pataki kéziratot, hanem Kazinczy Gábor másolatát használta. Az eredeti, marosvásárhelyi kézirat Mikó-féle kiadásával összevetve azonban látszik az is, hogy bár Toldynál is találunk kipontozott szövegrészeket, olykor mégis bátrabb szerkesztőnek bizonyult Mikónál, ti. több egyértelműen németellenes passzust bennehagyott a kiadott szövegben, amelyek viszont Mikónál hiányoznak. Toldy, 1857.

[22] TT Ms 33. Hálásan köszönöm Szabó András Péternek, hogy a kézirat digitális másolatát önzetlenül a rendelkezésemre bocsátotta.

[23] Summa legationis magnifici Caearis Galli Itali a spectabilibus et magnificis Ernsto et Ioanne a Molarth et Adolpho ab Althan comissariis caesareis ad illustrissimum Aly bassam Budensem Comaromio expediti; continens replicationes et responsa cum eodem bassa ultro citroque habita fideliter ex lingua Turcica propriaque ipsius bassae ex ore legati raptim excipientis descriptione translata. ETA III, 66–80; TT Ms 33, p. 155–169. A sárospataki krónika kézirata szintén tartalmazza ezt a dokumentumot, de Toldy nem vette be a kiadásába (Toldy, 1857, 43–44). Cesare Galli és Ali pasa tárgyalásának a latinnál rövidebb magyar változatát Majláth Béla a Forgách család Nemzeti Múzeumba került alsókemencei levéltárának egyik kéziratából adta ki, jelzet nélkül. A kézirat jelenlegi lelőhelyét nem sikerült kinyomoznom. Majláth, 1882.

[24] Az 1607-es regensburgi birodalmi gyűlés aktái egyelőre kiadatlanok, a megmaradt kéziratokban lenne érdemes utánanézni, van-e ennek említése. A sárospataki krónikában: Toldy, 1857, 70–71.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 110 2024. 02. 23. 14:46:41

Responsio OSZKK Quart. Hung. 411. 91v–92r.	Observationes ETA III. 123.
Septima ratio: a testimonio ordinum imperii Romani sub imperatore occidentis existentium, cum enim pacificationem Rudolphus II. imperator occidentis cum illustrissimo ac serenissimo [92r] domino principe, domino Stephano Bocskay et cum statibus ac ordinibus Regni Hungariae in gratiam rediisset et pacificationem diplomate confirmasset, mortuo serenissimo principe coepit cogitare consultoribus et instigatoribus quibusdam de exequenda vindicta. Itaque mittit ad ordines imperii de auxilio impetrando contra Hungaros ad vindicandum. Quid ad istud postulatum status et ordines imperii replicant? Haec: 1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros 2. Num quid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt 4. Fidem datam esse servanda cuilibet etiam gentiles sanxerunt.	Ez idő tájban Rudolphus császár az Imberiumbeli státusokhoz minden felé követeket bocsáta, segítséget kér vala a státusoktól, hogy a confoederatio ellen is hadd állaná meg bosszúját a magyar nemzeten. Az imperiumbeli státusok megértvén a császár kívánságát, gyűlést tevének, és a császárnak a követek által ilyen választ adának írásban: 1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros 2. Num quid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis? 3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt 4. Fidem datam esse servanda cuilibet etiam gentiles sanxerunt. Ez dorgáló és pirongató feleletet hallván és értvén a császár a bécsi pacificatiot helyben hagyá.

Ha ezen a nyomon továbbhaladva az *Observationes* marosvásárhelyi kéziratát veszszük górcső alá, a szövegegyezések és utalások tovább gyarapodnak. A *Responsió*ban felsorolt nemzeti sérelmek és történelmi példák között több olyan utalást találni, amelyeket Mikó Imre a Krónika 1857-es kiadásából kihagyott. Ilyen a mezőkeresztesi csatában szándékosan magukra hagyott magyarok esete, valamint ezzel összefüggésben a magyarok szándékos kivéreztetésének terve; illetve ugyanide sorolhatjuk a *Responsió*ban emlegetett máramarosi hullahegyeket. Ezek szövegpárhuzamát az alábbi formában találjuk az *Observationes* kéziratában.

Ez időben kezde az pápistaság es az német nemzet az magyar nemzet ellen (ismét) álnok tanácsot forralni és végezni, hogy ne fogják szívök szerint az magyarakval az dolgot, mert úgymond, ha derékképpen megszabadittyuk országokat és meg gyarapodhatnak, ismét úgy bánnák velünk és országunkval, mint az előtt: hanem úgymond, bocsássuk mindenött elöl őket az törökre, nézzük őket, ne segétsük, hadd fogyassza el az török és tatár őket, mi csak ha láttyuk hogy meg fogyatkoznak, üssük el láb alól az maradékját és occupáljuk országokat: mert kár ő nekik ez jó földön lakni. Hatvan várát is [27] nem azért szállá meg Maximilian, hogy ez földnek és nemzetségönknek javát kívánná, hanem érzé az sáfrány illatot, hogy talán Bécs tartaná meg az török császárt; hogy azért az török szándékát és fegyverét ez mi földünkre vonhatná és fordíthatná, úgy jőve alá Hatvant megszállani. Az Törököt is azért

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 111 2024. 02. 23. 14:46:41

vágatá le benne, hogy meg haraguván, az útban az nem messze lévő Török császár vindicálna érette és annál inkább ő is vágatná az Magyar nemzetet busultában. Ez az álnok tanács az idővel lassan lassan de nyilatkozék, minémő jóakarattal volna az Austriaca familia az Magyar nemzethez: és ez az veszedelmes tanács szakaszta félben Magyar Országnak az Török birodalma alól való derék megszabadulását, az mint az idő és az példák ide alá meg mutattyák. Sőt az praktika lassan lassan az cselekedetből kinyilatkozván sokára is alkalmatosságot ada az Magyar Nemzetnek, hogy jövendő állapattya és meg maradása felől gondolkodnék, és az sendölt az praktikások után hordaná.[25] *Artem arte eluderet. Tromphot tromphval ütne.*[26]

1598. Sigismundus Transylvaniae princeps Jesuiticis consiliis mutato vitae instituto Rudolphi II. Romanorum imperatori regionem suam Transylvaniam occupandam, possidendam (nagy kábaság) et contra Turcas defendendam Albae Iuliae in conventu ordinum Transylvaniae praesentibus imperatris legatis die 4. Aprilis tradidit. (Erdélynek és az Magyar nemzetnek mind magával eggyütt romlására) (...) Könnyű által látni, mi végre nézték az Jesuiták és az Német nemzet, midőn Báthori Sigmondot ki színlék és ki beszéllék Erdély Országból és magokat iktaták be az Országban. Meg mondják ez tanácznak végét Erdélyben az halmokban rakott Magyar testek.[27]

Szintén itt kell megemlíteni az I. Ferdinánd magyarellenességéről szóló kis anekdotát, amit Mikó szintén kihagyott a kiadásából.[28] E példáknál is fontosabb azonban, sőt, a datálásban is segít a *Responsio* befejező részében emlegetett bécsi tanácskozás: *Quid sibi vult senatus consultum Viennae Austriae, praesente et apostolico legato, legatoque rege Hispaniarum, quadraginta millia hominum armatorum nomine regis Hispaniarum promittente ad quadraginta annos perpetuo stipendio alenda ad consumptionem nationis Hungaricae habitum?* Ez valójában megint egy olyan irat, amelyet Mikó a *Krónika* kiadásából teljes egészében kihagyott, az alábbi indoklással: *itt még van 1624-ről egy terjedelmes okmány, melyet azonban nem láttam közölhetőnek*.[29] A kézirat végén az 518–527. oldalakon valóban egy terjedelmes „okmányt" találunk latinul és magyarul, 1624-es datálással és az alábbi, Mikó 1857-ben, a neoabszolutizmus idején hozott döntését teljes mértékben érthetővé tevő címmel.

Minémű akarattal legyen az Pápista német nemzet és egyéb pápista nemzetségek az Magyar nemzethez, mint szintén az mi eleinkhez és atyáinkhoz: ím ez derekas Bécsben ellenünk végezet Tanácsból (melyet Fejedelmünknek jó akarói titkon megküldenek anno 1624) minden igaz keresztyén Magyar megesmerheti. Ezt az ellenünk való végezést penig ő maga

[25] *Utána hordja a zsindelyt:* szigorúan szemmel tart.
[26] TT Ms 33, p. 26–27. Toldy a sárospataki másolatból ezt a részt közölte. Toldy, 1857, 57.
[27] TT Ms 33, p. 31. A sárospataki krónika kiadásában szintén szereplő részlet. Toldy, 1857, 59.
[28] Lásd alább, 52. jegyzet. Ezt viszont már Toldy is kipontozta a másolatról készült kiadásában: Toldy, 1857, 51.
[29] ETA III, 246.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 112 2024. 02. 23. 14:46:41

az Fejedelem publicálá és ki adá, hogy meg irattassék, mindenek értsék és tudjanak magokról és maradékjokról gondot viselni.[30]

A latin szöveg után Szepsi Laczkó a szöveg magyar fordítását is közli, az alábbi címmel.

Hogy az kik Deák nyelvet nem értönek ez szörnyű veszedelmes végezést meg értsék és az egész Magyar nemzet mind nagy mind kicsiny tudgya és tudván s értvén magokról tudgyanak gondot viselni vigyázni és őrizkedni, ezokáért Magyar nyelvre igazán így fordíttatott és enynyit tészen. Bécs várasában az Magyar nemzet eltörlésére végeztetett tanács anno 1624 esztendőben nyilatkoztatott ki és az Erdélyi fejedelemnek az Magyar nemzetnek egy jó akarójától meg köldetett.[31]

A teljes szöveget itt nyilvánvalóan nem áll módunkban közölni (bár a latin verziónak létezik egy a kutatásban eddig hamisítványnak tartott, anonim kiadása a 19. század elejéről[32]); az újabb szövegegyezés azonban, túl azon, hogy a szerzőség mellett is egy újabb nyomós érvet szolgáltat, egyben a datálást is pontosítja. Nyilvánvaló tehát, hogy a *Responsió*nak is 1624 után kellett keletkeznie, és talán nem járunk messze az igazságtól, ha rögtön a következő egy-két évre, Bethlen Gábor második magyarországi hadjáratának (1626) környékére tesszük a megírás idejét.[33]

3. Mindezzel pedig rátérhetünk a Szepsi Laczkó szerzősége melletti utolsó érvünkre. Az *Observationes* kétségtelenül egy, a kor protestáns magyar politikai gondolkodását, ezen belül is a korabeli történeti tudat mélyrétegeit megvilágító, ám a csonka kiadás miatt mindeddig figyelmen kívül hagyott forrás. Bartoniek Emmának igaza volt annyiban, hogy Szepsi Laczkó történeti műve valóban nem eredeti munka: legnagyobbrészt ténylegesen egy latin nyelvű történeti feljegyzéseket tartalmazó, feltehetően nem saját kézirat, illetve a Bocskai-kortól kezdődően különböző politikai röpiratok, levelek, kiáltványok, országgyűlési artikulusok egybemásolt gyűjteménye.[34] Eredetivé teszik azonban Szepsi Laczkónak a másolatok közé, illetve mellé írt, magyar nyelvű kommentárjai, amelyek valójában a mű rendezőelvét adják. Ezeket a kommentárokat azonban (amelyek tulajdonképpen a címbe foglalt *Observationes*t takarják) Mikó következetesen kihagyta, azzal az indoklással, hogy nem is mind Szepsi Laczkótól származik, illetve szimplán gyűlölködő megjegyzések, „bosszantó epéskedések" és „egymást üldözési szellemet lehellő kifejezések melyek vajha soha se egy se más részről ne nyilvánultak

[30] TT Ms 33, p. 518. Ezt a *consilium*ot a sárospataki krónika kézirata (Toldy leírása szerint) nem tartalmazza. Toldy, 1857, 43–45.
[31] TT Ms 33, p. 522–527.
[32] Anonym, 1828; a rejtélyes kiadásról: Almási, 2016a; Almási, 2016b.
[33] Ez az 1624-es titkos tanács kiváló kontrasztban áll Bethlen 1621-es titkos haditervével. Papp, 2013.
[34] Bartoniek, 1975, 509–511.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 113 2024. 02. 23. 14:46:41

volna".[35] A kézirat áttanulmányozása után azonban megállapíthatjuk, hogy a Mikó által más kéznek tulajdonított megjegyzések (valójában betoldások, közbevetések, kommentárok) – nagyon kevés kivételtől eltekintve – Szepsi Laczkó kezétől származnak.[36] Az úgynevezett „epéskedések" pedig olyannyira a lényegi elemét, sőt, szervezőelvét képezik a műnek, hogy Mikó már a címet is cenzúrázni volt kénytelen (a nyomtatásban kihagyott részleteket szögletes zárójelben közlöm).

Observationes Rerum Memorabilium. Emlékezetre való dolgoknak rövid megjedzési, mellyek az Magyar Nemzetet [kiváltképpen penig az Magyar Keresztyén Statusokat *jo vigyazasra serkenthetik* [mind az idegen nemzet, s mind az haza gonosz akaró fiai ellen] *igen igyefogyott állapathjában*.

Vagyis, a *Responsió*ban végigvonuló gondolat – az udvar, a jezsuiták/pápisták állandóan titkos ármányt forralnak a magyar nemzet kiirtására – az *Observationes*nek is központi gondolata, bár ez a kiadáson pont nem látszik. Sőt, mivel az 1624-es *Senatus consultum* és magyar fordítása a marosvásárhelyi kézirat utolsó darabja, még az sem zárható ki, hogy a fentiek szerint ez után datálható *Responsio* is eredetileg ugyanennek a kézirategyüttesnek volt a része. Akár így volt, akár egy másik kötet volt a Szepesi által 1671-ben lemásolt röpirat forrása, az őrzési helye mindkettőnek ugyanott lehetett: az 1671-ben még Sorostélyon található Teleki-könyvtárban.

Összegezve tehát a fent leírtakat. A Szepesi másolatában megmaradt Bethlen-kori röpiratról biztonsággal kijelenthetjük, hogy 1625/26 körül keletkezett, a szerzője legnagyobb valószínűséggel Szepsi Laczkó Máté, akinek gyűjteményes fel- és megjegyzései, „megfigyelései" *(Observationes)* még további, a Mikó-féle kiadásból kihagyott politikai témájú röpiratokat tartalmaznak. A *Responsió*ban és az *Observationes*ban egyaránt megfigyelhető (és a mai *great replacement*-elméletekre emlékeztető) radikális német- és katolikusellenesség egy mostanáig figyelmen kívül hagyott, de mindenképpen további kutatásokra érdemes sajátosságát jelenti a korszak politikai gondolkodásának.[37] Tapintható az is, hogy a vallásháborús konfesszionalizmus és a kora újkori politikai nacionalizmus egymást erősítő két fő forrása volt a kora újkori politikai diskurzus e még részleteiben feltárandó, a Bocskai-kortól felerősödő témájának, amely mögött ugyanakkor objektív kiváltó okként a hosszú török háború pusztításait és traumáit, illetve a művelődés általános hanyatlását egyaránt valószínűsíthetjük.[38] A Szepsi Laczkónál megjelenő fenyegetettség és a német praktika Bethlen Gábor végrendeletében[39] is felbukkan, ami

[35] ETA III, 5.

[36] Bartoniek Mikó nyomán egyenesen több szerzőt feltételez. Bartoniek, 1975, 510.

[37] A magyarok teljes kiirtásának ötletét a korabeli történetírók Giorgio Bastának tulajdonították, így bukkan fel Szamosközynél, Somogyi Ambrusnál, illetve (név nélkül) Bocatius *Hungaroteutomachiá*jában is.

[38] Péter, 1995.

[39] De mihelyt a német nemzet mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az íze. Azzal tudniilik, mellyel régen kívánta és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálnak nemével megölesse, országunkat a földdel egyenessé tégye, vagy éppen elpusztíthassa (...). Ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltötték volna? Hol volna az isteni tisztelet? Hol volna a magyar nemzet? És hol volna szabadsága? Tarnóc, 1979, 104–119; 108.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 114 2024. 02. 23. 14:46:41

az eddig leírtakkal, illetve azzal együtt, hogy Szepsi szerint az általa az *Observationes*ba bemásolt és lefordított 1624-es iratot a fejedelem nyomtatásban is terjesztette, e szólam tartósságára, ezzel együtt pedig az úgynevezett magyar függetlenségi vagy kuruc hagyomány ideológiai alapjaira és egyben politikai termék jellegére világít rá. Más szavakkal: a Bethlen-ellenes propagandára adott válasz[40] mára szinte elfeledett, olykor disszonáns, de a korban mindenképpen meglehetősen hangos szólamát hallhatjuk megszólalni Szepsi Laczkótól.

Végül néhány szó a szövegközlésről. Az átírás során a helyesírást és központozást a mai érthetőség szempontjainak figyelembevételével egységesítettem. A durva grammatikai tévesztéseket – bár ezek a másoló Szepesitől éppúgy származhatnak, mint a szerzőtől – zárójeles megjegyzéssel a helyükön hagytam.

Források

Válasz az európai népek magyar nemzetnek feltett fogós kérdésére (1625/26)

OSZKK Quart. Hung. 411. 84r–95v.

[84r.]

Responsio ad quaestionem dilemmaticam a populis Europaeis nationi Hungaricae propositam

Quaerunt hoc tempore populi Europaei a natione Hungarica, an stare velit a parte imperatoris orientis Turcae vel a parte imperatoris occidentis imperatoris Romanorum?

Mirum dilemma, inextricabilis et indissolubilis nodus putatur haec quaestio a populis Europaeis, quem nodum natio Hungarica, ut ipsi putant, sine ultima pernitie sua solvere minime queat. Quodcunque enim exalterato cornu sibi eligat, semper feritur (ut ipsi opiniuntur) et ultimum periculum natio Hungarica sibi attrahet.

Sed nodus iste non est plane Gordianus nec plane gladium Alexandri magni requirat, quo si solvi nequeat, discindetur.

Priusquam igitur nodus solvatur duo sunt praecognoscenda:

1. Qui sunt authores nodi connexi et dilemmatis?
2. Quibus proponatur nodus seu dilemma ad solvendum?

[40] Erről összefoglalóan: Almási, 2013.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 115 2024. 02. 23. 14:46:41

De primo
Qui sunt authores nodi et dilemmatis?

Authores nodi connexi et dilemmatis propositi in quaestione ipsimet sese declarant, qui appellant se populos EUROPAEOS. Populi Europaei seu incolae et possessores HAEREDES EUROPAE qui sint, ex geographicis tabulis, historicis et peregrinationibus apud exteros bene constat nationi Hungaricae. Utpote Turcae [84v.] cis Pontum Euxinum habitantes, qui regno Graecos exuerunt ac Graeciam occuparunt; Traciae, Bulgariae, Mysiae, Serviae, Transalpinae, Transylvaniae, Bohemiae, Hungariae, Croatiae, Italiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, utriusque Austriae, Moraviae, Silesiae, utriusque Lusatiae, Poloniae, Borussiae, Pomeraniae, Misniae, Saxoniae, Bohemiae, Franconiae, Sueviae, Galliae, Helvetiae, Hispaniae inferioris, Germaniae, Angliae, Scotiae, Hassiae, Alsatiae, Daniae, Sueciae etc. accolae et possessores. Et sic valde generale nomen populorum Europaeorum, nec credit natio Hungarica nomine omnium istorum populorum Europaeorum nodum et dilemma propositum esse; cum etiam in dilemmate oppositio eorundem fiat.

Luditur igitur nomine augusto populorum Europaeorum ambiguitate; ideo generale hoc nomen restingui debet ad aliquos in specie.

Augustissimum nomen populorum apud nationem Hungaricam post conversionem ad veram Christi fidem et confessionem semper honoratissimum fuit et etiamnum in maximo pretio est, cum quibus natio Hungarica in unitate fidei et confessionis JESU CHRISTI ac communi spe salutis et vitae aeternae consentit. Cum eorum magna [85r.] parte natio Hungarica etiam politicam societatem et bonam vicinitatem coluit, affinitatem contraxit, ex iis bene meritas et idoneas personas etiam ad Regni Hungarici regimen et regiam maiestatem saepius promovit, ut etiam nunc sunt, ex historicis populorum Europaeorum exemplis veteribus et praesentibus toti mundo constat. Communiter non hos omnes de gente nostra bene meritos et multis firmis necessitudinibus devinctos vicinos, amicos, populos intelligent nomine populorum Europaeorum, sed eos, qui augustissimo ipso nomine fucum sibi oblinunt ad metum incutiendum, Tyrannidem caelant, tendiculas nectunt, fovent, parant, ut nationem Hungaricam in extremum periculum inducant: ut (quod diu intendunt) radicitus ex orbe terrarum evellant.

Putant isti Hungaros homines esse sine cerebro, extreme barbaros, insulsos, penitus excaecatos et propterea fucos tam egregie splendidos et coloratos non animadvertere. At fortassis aliter se res habet, quam populi isti Europaei opiniuntur.

Abditarum rerum scrutatores tradunt, quod meretrices ad decipiendum et pelliciendum juvenum et amatorum animos fucum faciunt sibi; alliorum commessorum fucum deprehendere; si enim comedens allium anhelet in fucum, fucus flaccescet et desinet. Nos Hungari, esu alliorum praesertim mane jejuni delectamur, quod et stomachum contra ignotas aquas confortat, ut dicitur, et visum acuit; non est itaque mirum, quod vita et anhelita fucum deprehendamus, et fuco flaccescente agnoscamus, qui latent sub nomine augustissimo populorum Europaeorum. Nempe lupi feracissimi, leones, ursi, tigrides, [85v.] leopardi: qui ultimum periculum nobis Hungaris machinan-

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 116 2024. 02. 23. 14:46:41

tur. Templa cum reditibus ecclesiasticis adimere, populum DEI et ecclesiam sanguine Jesu Christi acquisitam et emendatam in spiritualem captivitatem Babylonicam reducere, non tantum corporis et fortunae bonis, sed conscientiis et animabus perdominari diabolica tyrannide conantur; a verbo DEI et fide Jesu Christi salvifica avellere student, ad figmenta traditionum suarum (frustranea coram DEO) osculanda et adoranda invitos cogunt, ad fidem implicitam catholico Romanam amplectendam, tanquam bruta animalia, homines invitos (potestate ipsis ad tempus a DEO concessa, ut electi probantur in fide abutentes) tanquam flagello chalybeo et stimulo Plutonis ignito affligunt, a Christi veri pastoris ecclesiae Catholicae audienda ad Papam et eius cleri vocem tanquam peregrini pastoris et supposititii pontificis et vicarii audiendam vi corporali et armis, flamma, igne, ferro agnos, oves Christi cogunt. Uno verbo: pontifex Romanus huius potestatis et authoritatis iurati propugnatores et defensores Jesuitae, cleri, praelati et super quos hi elati superbiae aequitant, ac quorum extrema potentia et armis pro libidine sua dominandi sicut ipsis liber tanquam mancipiis suae tyrannidis abutuntur.

Hi sunt populi Europaei, hi sunt nodi authores et dilemmatis propositi inventores.

Omnes populos vere Christianos Europaeos, cum quibus in unitate [86r.] verae, indubitatae, Catholicae et ab exordio mundi continuatae fidei Christi consentimus, ab huiusmodi connexione tanquam fratres in Christo et vicinos de nobis bene meritos et bene sentientes excludimus.

Haec de primo.

De secundo

Quibus proponitur nodus et dilemma? Quaestio ista respondet: NATIONI HUNGARICAE. Mirabile et dolosum gemini figmentum est, quod communiter natio Hungarica compellatur et nationi Hungaricae in communi dilemma proponi intenditur et insimulatur. Reliquiae enim Regni Hungariae in duas partes dividuntur: in superiorem et inferiorem Hungariam. Inferioris Hungariae accolae finitimi et vicini Hungariae [!] Austriae stant modo a parte imperatoris Romanorum et suae maiestatis imperio parent et sub signo eiusdem militant. Idcirco illos, licet sint natio Hungarica, *Nodus et Dilemma* non concernit; verum fraudulenter et illi Hungari immiscentur ac involvuntur, ut apud communes populos Europaeos communem invidiam et odium inflamment contra totam nationem Hungaricam. Maxima iniuria hic afficitur natio Hungarica degens in inferiore Hungaria et Romanorum augusto imperatori parens ac militans; dum in quaestione in dubium vocatur, quod in propatulo est, et modo toti mundo constat. Superioris Hungariae accolae praeter enim septem comitatus a caesarea regiaque maiestate collati sunt serenissimo principi Transylvaniae domino Gabriele Bethlen, qui quoniam foederationem relatam cum imperatore Orientis a parte imperatoris orientalis stare dicitur in quaestione dilemmatica, una cum incolis ditionis suae celsitudinis; sed hoc valde ignominiosum et calamitiosum est tam serenissimae suae celsitudini quam ditionis suae celsitudinis incolis ex parte imperatore Romanorum [86v.] audire et proponere, propterea quod pacem colit serenissimus princeps, cum ditionis suae celsitudinis incolis, cum vicino imperatore orientis.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 117 2024. 02. 23. 14:46:41

Non ergo debebat in Quaestione dici nationem Hungaricam et serenissimum principem modo stare a parte imperatoris orientis et ipse militare (quod quaestio fraudulenter et insiniose insinuat), cum serenissima sua celsitudo et ditionis eius accolae pacem tantum colant pactam, et foedus sancitum sancte et inviolabiliter observent cum potentissimo imperatore orientis; sicut etiam potentissimus imperator orientis pacem cum confoederatis sancte [et] iuste servat.

Quaestio ergo ex parte populorum Europaeorum ita debebat recte et iuridice formari: an liceat nationi Hungaricae, serenissimo principi Transylvaniae et septem inclytis comitatibus a caesarea regiaque maiestate suae celsitudini donatione collatis pacem cum imperatore orientis colere, foedus iuste confirmatum sancte servare et continuare; et, an liceat foedus illud ictum rescindere et ab imperatore orientis confoederato secedere, ac eum armis confoederatorum impetere.

Sed quaestio dolose proposita est et ab iniquitatis periculique authoribus quaestio involuta est ad odium suae celsitudini et subiectis eius fidelibus conciliandum apud augustissimos Europaeos populos. Jesuiticam fraudem redolet quaestio. Si enim quaestio vere et pure esset proposita, cuivis facile prospiciendum erat, quid respondendum foret, licet etiam illic habeant jesuitae (iuramento ludentes) sua effugia et elumbes responsiones Christiano homine indignas jesuticis maxime dignas. Haec etiam de secundo.

Nunc ad nodum et ipsum dilemma.

[87r.]
Dilemmatica quaestio hoc intendit.
An serenissima celsitudo principis Transylvaniae cum ditionis suae incolis velit stare a parte imperatoris orientis vel a parte imperatoris occidentis.

Haec quaestio obscura debet resolvi in puras et simplices categoricas propositiones, ut eius verus sensus in propatulum veniat ac eius scopus omnibus innotescat.

Quaestio ergo ambigua istas categorias in se continet occultatas in forma disiunctivarum:

Serenissimus dominus dominus princeps cum suae ditionis incolis

1. stare debet a parte imperatoris orientis

2. vel stare debet a parte imperatoris occidentis.

Hic iam dicendum et exanimandum est, quid sit stare a parte imperatoris orientis vel imperatoris occidentis. Quaestio ista duos dissidentes imperatores cum suis exercitibus dissidentibus in campum producit et in adversam ac oppositam aciem sistit. Insinuat etiam aliquos esse neutrales, ut loquuntur, et quaerit a neutralibus: utri parti sese adiungere velint, et sub cuius imperatoris dissidentium signo armis adversus alterutrum hostiliter militare velint?

Quod hic sit sensus et scopus quaestionis, quid sit stare a parte imperatoris alterutrius: omnes aequi rerum aestimatores probe intelligunt. Hic ergo iam boni illi populi Europaei tanquam sorices sese et animum suum perdunt.[41]

[41] Ad. 265: suo ipsius indicio periit sorex (Ter. Eun. 1024).

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 118 2024. 02. 23. 14:46:41

1. Enim manifestant serenissimo suo imperatori bellum indixisse, hostiliter, infestis armis [87v.] et signis contra eum sese apparasse: ergo iam aperte colligere ac prospicere potest imperator orientis, quid sibi faciendum sit.

2. Manifestant dolere ipsis, quod serenissimus dominus princeps cum suae ditionis incolis in pace vivat, ac quod pacis nationis Hungaricae iurati hospes sint.

3. Produnt boni isti populi Europaei sese eo allaborare, insudare ac sitire, qualiter et quomodo serenissimum dominum dominum principem cum suae ditionis incolis in perniciosissimum et exitiale bellum intricent et cum regno funditus evertant.

4. Produnt qua vi faciliori totam Hungariam et Transylvaniam occupare, nationi Hungariae adimere, in nassam suam impellere, sibique provinciam et coloniam, in tantum, ut scilicet sub specie belli Turcici Hungaria Martis area constituta peregrinus miles introducatur, sub specie defensionis et protectionis miles extraneus propter patriae suae distantiam ad hospitandum et hybernandum in confiniis et liberis civitatibus habitantibus distribuntur atque ita non tantum ferreum iugum cervici nationis Hungaricae (sicut antea praesidiariis exteris in confiniis et liberis civitatibus habitantibus tempore praedecessorum imperator fuit) imponetur, sed etiam ultimum malum intentetur, a regno exuetur. Liquido constant iam technae et practicae. Hungari dicunt in diverbio: *vak eb az ki a szita által nem lát. Item: a kinek egyszer az kása a száját meg égeti, mászor az tarhoját*[42] *is fuja*.

5. Produnt maxima iniuria et ignominia afficere imperatorem orientis, qui nihilatque natio Hungarica a partibus eius stet et ipsum adiuvet, cum huic [!] usque non natio Hungarica steterit a parte imperatoris orientis, sed orientis imperator stetit a parte nationis Hungaricae defendendo [88r.] eam contra oppugnatores tanquam fidus confoederatus iure confoederationis.

Sexto produnt apud imperatorem orientis se extenuare vires imperatoris occidentis, qui per ipsos cupiat nationem Hungaricam specificatam a partibus suis stare, sine quibus de summa rei decernere non ausit.

Septimo, produnt apud imperatorem occidentis nationem Hungaricam suspectam, odiosam et invisam se velle reddere, quod cum imperatore orientis pacem colat et per hoc, ut ipsi putant ac indigitant, a partibus eius stare. Quod minime debebat fieri, ne animus nationis offenderetur, ac ab imperatore occidentis, apud quem invisam cogunt reddere, abalienaretur, sicut enim imperator potentissimus orientis, quod natio Hungarica specificata augustissimum imperatorem occidentis stare, ita nec augustissimus imperator occidentis debet ac potest.

Octavo, produnt nondum concoxisse vetus, perniciosum consilium contra nationem Hungaricam, sed vicissim recoquere, innovare et e postliminio revocare velle, cum enim natio Hungarica a partibus imperatoris occidentis staret contra imperatorem orientis. Hungari semper in acie primi sistebant, in praelium praemittebantur, in acerrimo conflictu boni illi socii imperatoris occidentis exercitus turmatim stabant, immoti, ociosi, sociorum desertores, proditores, animati spectatores stragis fortissimorum bellatorum et

[42] *Tarhó:* aludttej vagy oltott tej, nyári hűsítő eledel.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 119 2024. 02. 23. 14:46:41

militantium Hungarorum. Strage facta ipsi signis contractis [88v.] redibant domum ad Bachanalia et Lupercalia continuanda pro insigni victoria habentes, qui socios ab hoste victos et caesos dereliquissent ut in magna pugna in campis Keresztesianis et in levioribus praeliis saepius. Si hoc natio Hungarica patrasset, toto orbe isti nationem Hungaricam historiis publicis diffamassant, proditionis accusassent. At suam proditionem alto silentio involvunt et si quis ullus hoc tangat, pupillam oculi sui attigisse statuunt. Nempe verum dictum: *obsequium amicos, veritas odium parit.*[43] Finis huius proditionis erat, ut paulatim gladio imperatoris orientis natio Hungarica absumpta, isti fideles socii (scilicet proditores occultissimi) Regno Hungarico potirentur. Istudne malum vicissim nodo vestro meretricia fronte perfinita nationi Hungaricae intentatis? Commestio allii et anhelitus Hungarorum fucum vestrum deprehendit. Fucus vestre emarcuit et effoeta, libidinosa, homicida, turpis meretrix desertavit: ictus enim piscator experientia iam tandem sapit.

Incolae superioris Hungariae non sunt neutrales nec debent dici, nec debent insimulari, sed sunt confoederati fidelissimi imperatoris orientis, et sunt imperatoris occidentis fideles tanquam regis sui coronati dum et quousque in libertatibus et iuribus regni ac nationis Hungaricae in decretis regni ac statutis (ad quae observanda sua maiestas tanquam rex Hungariae iuramento obstricta est) contentis non turbaverit. Semper etiam qui [89r.] apud ethnicos antiquos pro tyrannis habiti fuerunt et multi propterea e fastigio imperii deiecti fuerunt: ut et regum Romanorum et multarum imperatorum exempla testantur.

PACTUM ET FOEDUS ea parte imperatoris orientis cum serenissimo domino domino principe Transylvaniae et natione Hungarica in superiori Hungaria diserte ictum et ex parte suae celsitudinis, imperatori orientis promissum ac iure iurando sancitum hucusque ex utraque parte sancte et inviolabiliter servatum est. Quare non licet serenissimae suae celsitudini et ditionis eius incolis foedus iure iurando sancitum cum orientis imperatore violare, perfide abrumpere, ab eo confoederato secedere, arma hostilia in confoederatum stringere, contra eum militare, quod a parte occidentalis imperatoris cum perfidia et indelebili macula a sua celsitudine et ditionis eius incolis nefarie a populis istis Europaeis in Dilemmate postulatur.

Rationes, cur non liceat foedus sancitum violare et a confoederato imperatore orientis foedifrage ac perfide secedere (quod isti boni Europaei populi sollicitant clandestine ac flagitant cum interminatione ultimi excidii) sunt istae:

Prima, quia foedus ictum ex parte sua imperator orientis cum Hungaris confoederatis iuste ac integre servavit. Imo cum eius imperii proceres et directores clandestim promissa ingentis pecuniae summa imperatoris orientis sollicitarentur a commissariis occidentis dono ignominiose spreto a foedere sancito abduci minime passi sunt. Pater huius rei veritas ex tractatu magnifici Caesari Galli, Budae cum illustrissimo Ali Passa Budensi [89v.] praefecto habiti anno 1605, qui a spectabilibus ac magnificis Ernesto et Iohanne

[43] Ter. Andr. 68.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 120 2024. 02. 23. 14:46:41

a Molarth et Adolpho ab Anhalt commissariis Caesareis dimissus ita in tractatu inter caetera ad illustrissimum Passam inquit:

NOVERIT (inquit Caesar Gallus) illustrissima dominatio vestra gentem Hungaricam tam esse infidam ac inconstantem, quod quidquid cum suo naturali ac solemniter coronato rege fecerit, multo magis vobiscum videbit ilustrissima dominatio vestra hoc ipsum factura est. Ideo illustrissimam dominationem vestram obnixe peto, ut ipsis posthabitis pacem inire nobiscum dignetur et quicquid a nobis postulaverit ea sine fuco et defectu nos praestituros spondemus. Et his dictis ad genua manusque procumbentes obsecrarunt et obtestati sunt. Addentes solummodo nos (inquit) cum illustrissimis dominationibus vestris ac gente Turcica pacem inire queamus, quicquid iniuriarum et calamitatum gens Hungarica vobis intulerit, debitores earum vobis nos esse, ac in manibus retinere nequaquam patiemur, duplicem pro unaquaque vindictam de illis sumpturi. Nam ut uno verbo vestra illustrissima dominatio rem totam capiat sibique persuadeat nunquam ea utraque parte pax certa et constans constitui et permanere poterit, neque hic tumultus (a Rudolpho II. imperatore propter religionis persecutionem suscitatus) oppurtune sedari, quamdiu inter nos gens ista Hungarica in hoc statu permanserit.[44]

Quid ad haec potentissimi imperatoris orientis praefectus Passa Budensis respondit? Respondit certe dignum perpetua memoria. Utinam illi boni populi Europaei, nodi et [90r.] dilemmatis authores, qui Christianos et aulae columnas ac luminaria se profitentur discerent ab illustrissimo domino Ali Passa Budensi, imperatoris orientis; non luderent foederibus, ut pueri astragalis. Inquit enim illustrissimus dominus Ali Passa: *potentissimi imperatoris nostri, nostrumque omnium ius iurandum genti Hungaricae praestitum tale est: quoad usque ipsi a nobis secessionem non fecerint neque nos offenderint, interea nobis nedum ipsis nocere, sed ne malam cogitationem contra illos concipere praesumemus. Homini in vita fide ac religione iuramenti nihil praeclarius esse poterit. Vos gentem Hungaricam in religionis libertate violastis, quam etiam aliis bonis privastis. Sub invictissimo et potentissimo imperatore nostro septuaginta duarum nationum diversis legibus et religionibus utentium homines reperiuntur ex quibus nulla gens in sua religione turbatur. Nos Hungaris nihil iniuriae inferre conabimur, si ipsi nobis nihil tale merentibus iniuriam fecerint a Deo ipso iusto omnium iudice dignam vindictam recipient.*[45]

Post pauca inquit Caesar Gallus illustrissimo domino Ala Passae:

Spondeo ego illustrissime domine Passa nomine dominorum commissariorum, quod quocunque die de pacis conditionibus inter nos convenerimus, finibusque regni Hungariae Turcarum et Tartarorum subsidiarios exercitus eduxeritis, omnes arces et praesidia, quae antea potentissimi imperatoris vestri fuerunt, nunc autem in potestate nostra habemus, omnes eas et singula illico manibus vestris resignabimus. Hoc autem anno afficiemus, ut imperator [90v.] *noster vestrum imperatorem in filium adoptet genuinum: in cuius testimonium donativam illi pecuniam videlicet marsupialem seu pro minutis expensis ducenta florenorum milia, quas iam Comarinum deportatas nobiscum habemus, mittet. Sin*

[44] ETA III, 70–71.
[45] ETA III, 71.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 121 2024. 02. 23. 14:46:41

illam parvi aestimabitis, ducentis addemus adhuc alia quinquaginta milia, vel si etiam illis contetni esse nolueritis, summam trecentorum milium florenorum plenarie potentissimo imperatori numerare parati sumus. Illustrissimo domino supremo Vezerio quaecunque a nobis antea honoraria seu donativa annuatim donata sunt, dabuntur etiam in posterum. Propter Deum et fidem vestram animarumque vestrarum salutem rogamus pacem nobiscum ac foedus ineatis tam iustis bonsque conditionibus.[46]

Et mox post inquit Magnificus Casear Gallus: [*sublatis et deletis utrimque nostrum Hungaris a Germanis nullo unquam tempore molestiae et iniuriae Turcis inferuntur, sed ne pilus quidem capitis alicui ex vestratibus cadunto. Imperator noster vestrum imperatorem paterno amore hic vicissim illum filiali honore invicem colunto et amplectuntor.*] *Aeternum foedus perpetuaque tranquillitas inter utrosque nostrum pangunto, quod in omne aevum permanento.*[47]

At illustrissimus dominus Ali Passa has illecebras verborum, tanquam syrenes [91r.] perniciosos [!] cautus constantia sua virili dextre et sapienter elusit. Inquit enim in responsione: *invictissimus et potentissimus imperator noster, sive incumbat illi bellorum necessitas, sive non, singulis tamen annis tot assium milia expendit, quot quinque aut sex milia mulorum bene oneratorum portare possunt. Quae ergo necessitas (inquit) tam invictissimo et ditissimo imperatori ad tantam, quam offertis pecuniolae summulam incumbit, ut fidem semel serenissimo domino regi Bocskaio datam violaret? Absit hoc a nobis, fidem ne nos quidem, nedum invictissimus noster imperator venalem unquam habuimus. A pactis et promissis semel cum serenitate factis et conclusis ne latum quidem unguem discedimus; si pax vobis cordi est et foedus nobiscum pangere vultis, ad serenissimum dominum regem Bocskaium litteras has serenitatis sigillo et manus propriae subscriptione roboratas adferte. Si suae serenitati ita placuerit, ut communicata de pace concludatur, nos etiam vobiscum paulatim his modis conveniemus.*[48]

Ecce promissionem comissariorum imperatoris occidentalis et regis Hungariae contra nationem Hungaricam. Ecce admirabilem constantiam in pacto et foedere servando a parte imperatoris orientis de natione Hungarica confoederata. Ergone nationi Hungaricae a constanti foederis observatori secedendum? Hicne constantissimus foederis observator armis hostilibus impetendus? Iurene postulatum in dilemmate a partibus proditorum esse? Iudicet totus orbis.

Secunda ratio, quia imperator orientis nationi Hungaricae bello intricatae non tantum foedus servavit, sed tanquam [91v.] confoederatos in ancipiti fortuna belli iuvit ac saepius auxilia misit.

Tertia ratio; a iure divino scriptum est enim: non assumes nomen Domini tui in vanum, neque enim dominus dimittit eum impunitum, qui nomen eius vane usurpaverit. Quare foedus in nomine Dei iureiurando confirmatum cum imperatore orientis minime

[46] ETA III, 72–73.
[47] ETA III, 73; [TT Ms 33, p. 162.].
[48] ETA III, 73–74.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 122 2024. 02. 23. 14:46:42

frangendum est, neque ab eo secessio fieri potest, quod in Nodo et Dilemmate cum perfidia postulatur a bonis catholicis Christianis Romanis.

Quarta ratio: a communi iure omnium gentium quod dictat foedus non esse violandum, nec foederatum hostili impugnandum.

Quinta ratio: ab incommodo et tristi ac periculoso exemplo; qui foedus violarunt et vindictam Dei gravem sibi ac suis attraxerunt, ut exemplum triste est Ladislai regis Hungariae, qui instigatore pontifice Romano Eugenio Quarto per Iulianum Cardinalem foedus cum Amurate imperatore orientis pactum fregit, ac una cum exercitu suo ad Varnam miserabili cladi affectus et iam ipsemet occubuit. De quo extant versiculi:

Romulidae Cannas, ego Varnam clade notavi
Discite mortales non temerare fidem.[49]

Sexta ratio ab eventu et effecto [!] violationis foederis, nam qui semel frangunt foedus sine iustis rationibus, amittunt fidem, nec sunt digni, quibus in foederibus deinceps fidem adhibeatur.

Septima ratio: a testimonio ordinum imperii Romani sub imperatore occidentis existentium, cum enim pacificationem Rudolphus II. imperator occidentis cum illustrissimo ac serenissimo [92r.] domino principe, domino Stephano Bocskay et cum statibus ac ordinibus Regni Hungariae in gratiam rediisset et pacificationem diplomate confirmasset, mortuo serenissimo principe coepit cogitare consultoribus et instigatoribus quibusdam de exequenda vindicta. Itaque mittit ad ordines imperii de auxilio impetrando contra Hungaros ad vindicandum. Quid ad istud postulatum status et ordines imperii replicant? Haec:

1. imperium nunquam arma tulit in Hungaros
2. Numquid oppugnabimus Hungariam Antemurale Christianitatis?
3. Violenta media contra Hungaros nunquam valebunt
4. Fidem datam esse servanda cuilibet etiam gentiles sanxerunt.[50]

Ecce vos specificati boni populi Europaei; verorum populorum Europaeorum responsione solutionem nodi et postulati vestri in dilemmate habetis. Ex his omnibus, aequis bonisque rerum censoribus facile colligere licet, quid isti specificati boni populi Europaei flagitent in suo Nodo et Dilemmate a natione Hungarica. Hoc enim serenissimo domino domino principe Transylvaniae ac incolis celsitudinis suae ditionis, et num tali pernicioso et inhonesto postulato nationi Hungaricae cui nodus et dilemma proponitur cum nefaria et divinitus prohibita perfidia amissionem omnis fidei et honoris ac ultima pernicie assentiendum sit.

---

[49] A törökkel megkötött szegedi békét a pápai legátus, Giuliano Cesarini biztatására megszegő, majd a várnai csatában hősi halált halt I. Ulászló király példája a kor protestáns irodalmában a pápaság ellen bármikor előhúzható, közkeletű példázat volt. Az epigrammához lásd: Szentmártoni Szabó, 2012.

[50] ETA III, 123. A szövegegyezésről lásd részletesen a bevezetést.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 123 2024. 02. 23. 14:46:42

At inquiunt authores nodi et dilemmatis: maxima est obligatio inter imperatorem occidentis, caesaream maiestatem eundemque regni Hungariae ac inter nationem Hungaricam.

[92v.] Ille enim est rex coronatus Hungariae iure iurando ad defensionem Regni Hungariae ad iura regni et nationis Hungaricae custodienda et observanda. Natio vicissim Hungarica iure iurando obstricta est suae regiae maiestati ad fidelitatem et obedientiam. Unde inferunt postulatum in nodo et dilemmate propositum nationi Hungaricae aequum esse ac propterea a partibus imperatoris occidentis neglecto et fracto foedere cum imperatore orientis inito standum esse. Maximam esse obligationem inter imperatorem occidentis caesaream maiestatem regem Hungariae et nationem Hungaricam conceditur. Illum enim esse electum et coronatum regem Hungariae nemo negat. Regnum Hungariae sub regimine suae maiestatis esse secundum decreta et constitutiones regni; manente generali iure patronatus politico et ecclesiastico nationis Hungaricae, cui nec papa ipse praescribere potest, neque iurisdictioni eius subest, ut patet ex decretis regni I. Tripartiti partis I. Titulo et non praeiudicante promoto beneficiario promoventis ipsum et benefactoribus iuribus. Rex enim et publicus dominus est ratione dispensationis bonorum publicorum; sed et publicus servus est, ratione defensionis publici iuris et libertatis regni et nationis in consenso [!] est. Iureiurando imperatorem occidentis, caesaream regiamque maiestatem serenissimum et celsissimum dominum regem nostrum ad defensionem regni Hungarici et finitum eiusdem tutelam pro Hungaris (non pro exteris servandis et occupandis) et ad iura regni et [93r.] nationis Hungaricae custodienda et servanda obstrictum esse acta coronationis testantur. Nationem vicissim Hungaricam ad fidelitatem et obedientiam sese iuramento adstrinxisse suae maiestati nemo negat. Arctam et mutuam esse relationem inter suam maiestatem regiam et fideles coronae subiectos, omnes Hungari intelligunt. At quoniam sua maiestas regia veluti suo iure cedens aliquot comitatus serenissimo principi Transylvaniae donatorie contulit et comitatus septem ditioni suae celsitudinis cesserunt, illustrissima eius celsitudo sibi et ditioni suae toti paterne prospiciens (sicut et ante serenissimus princeps piae memoriae Stephanus Bocskay de Kismarja) pacem cum imperatore orientis inivit ad conservandum regnum Transylvaniae et suae celsitudinis ditionem. Quare nulla iniuria sit imperatori occidentis, quia sua maiestate donante cessit bona pars regni Hungariae serenissimo principi Transylvaniae et Siculorum comiti, Oppoliae Ratibonaeque duci, domino domino Gabrieli Bethlen, qui regno et ditioni suae paterne prospiciens partem a sua regia maiestate eius celsitudini donatam regni Hungariae ex foedere cum Turca inito excludere noluit; sed sapienter ac paterne, tanquam pater patriae benignus et optimus illi prospiciens, clementer et benigne inclusit; et per hoc nomine, iure postulatur in nodo, ut successio fiat; vel ab imperatore orientis confoederato, vel a serenissima principis Transylvaniae celsitudine. [93v.]

Porro si aequa lance res penderetur, quantam fidelitatem natio Hungarica imperatoribus occidentis, iisdem regibus suis coronatis iuramenti religione sic exigente obedientissime praestiterit, toti orbi constat natio Hungarica fidelitate erga occidentis imperatores et Europaeos Christianos populos charitate mota, aliquot saeculis imperatoris

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 124 2024. 02. 23. 14:46:42

orientis armis se obiecit, vastitatem Europae retardavit, omnium populorum Europaeorum confessione antemurale Christianitatis fuit, sanguinis larga et prodiga profusione, profusionem sanguinis populorum Europaeorum redemit, captivitate sua captivitatem aliorum evertit, eousque in obedientia ac fidelitate constanter perstitit erga imperatores occidentis, donec regnum florentissimum plane destructum sit: ut exigua eius rudera tantummodo supersint.

At quae gratia nationis Hungaricae ab imperatoribus occidentis reposita est? Nulla: immo ingrata gratia. Fridericus Tertius imperator bello lacessivit Corvinum.[51] Ferdinandus I. vacillante regno post cladem Mohacsianam armis hostilibus infessus fuit Johanni regi coronato, prolixus fuit profusioni sanguinis Hungarici[52] et ansam praebuit regiae sedis Budae amissionis.[53] Maximilianus eandem tragediam continuavit, multas arces cum ingenti damno nationis Hungaricae et totius regni armis destruxit, oppugnavit, quasdam occupavit, expugnavit, solo aequavit, Regnum vastavit.[54] Rudolphus II. piae recordationis primum cogitavit de liberatione regni Hungarici; inchoavit; ac infoelici cursu liberationis mutato incensoribus quibusdam consilio cursum victoriarum abrupit et nationi Hungaricae Barbianis et Bastianis [94r.] armis infestus esse coepit.[55] Quid sibi vult desertio Hungarorum in pugna magna ad Keresztes?[56] Quid dira vastatio Transylvaniae tempore serenissimi principis Sigismundi Bathori? Quid colles in comitatu Maramarosiensi ex coetis Hungarorum corporibus a Caesarianis in cumulum et tumulum acti?[57] Quid detentio ad extremum vitae tractum in custodia Sigismundi Bathori?[58] Quid

---

[51] III. Frigyes német-római császár és I. Mátyás király háborúi.

[52] ETA III, 19; [TT Ms 33, p. 13 *1564. 25. Julii Meghal Ferdinand csaszar. Ez az Ferdinand* [német nemzetből] *magyarak királyáva választatván igen szép színt mutat vala az magyaraknak és jó akaratot;* de szívvel az magyar nemzet ellen bosszú állásra gerjedett vala; és az régi magyaraknak Németországon cselekedett rontásokért mindenkor titkon és alattomban akar vala vindicálni.] *Mert mikor tanácsi némelykor azt kérdezték tőle: miczoda az oka, hogy felséged illy igen faveál* [(ki látta hogy már!)] *az magyar nemzetnek, holott elejök annyi sok injuriákval illették légyen nemzetségönket? Azt felele: kételen vagyok, úgymond, véle, mert ha nem faveálok nekik, mindenikből egy-egy törököm leszen;* [de azért úgy szeretem az magyarokat, úgymond, hogy valamennyi magyar az világon vagyon, ha lehetne mind egyszersmind torkát meg metszeném, vérét egy kádban venném és az Dunába fordítanám. Ez volna igaz koronás királynak országához való jó akarattya! Oltalmazz Úristen ilyen jó akarattól. Posteritása is nem igen külömb szívet visele az magyar nemzethez, mint ide alá ez idővel meg tetszik.]

[53] I. Ferdinánd és I. János kettős királysága és küzdelme a trónért, amely végül Buda török általi megszállásához vezetett 1541-ben.

[54] Utalás I. Miksának az erdélyiekkel vívott harcaira, illetve Tokaj elfoglalására 1565-ben. Erről legutóbb: Monok, 2023.

[55] Rövid összefoglalása a tizenöt éves háború eseményeinek, amely Magyarországot és Erdélyt a végsőkig kizsigerelte, lakosságát sok területen teljesen kiirtotta. Giovan Giacomo Barbiano, Belgioioso grófja (1565–1627) és Giorgio Basta (1550–1607) Rudolf császár tábornokai voltak. Utóbbi hírhedett erdélyi tevékenysége közismert; előbbi a Bocskai-felkelés kitöréséhez vezető intézkedéseiről (például a kassai és kisszebeni templom elvétele a protestánsoktól) ismert.

[56] A mezőkeresztesi csata 1596-ban, vö. TT Ms 33, p. 26–27.

[57] Feltehetően szintén Basta zsoldosaihoz köthető, más forrásból jelenleg nem ismert vérengzés, Szepsi Laczkó az *Observationes*ben szintén utal rá: TT Ms 33, p. 31.

[58] Báthory Zsigmondot 1611-ben Rudolf császár több mint egy évre a prágai Hradzsinba záratta; kiszabadulása után néhány hónappal meghalt.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 125 2024. 02. 23. 14:46:42

deditio civitatis Pesth ac arcis Strigonii?[59] Quid aperta persecutio religionis? Quid toties nationis Hungaricae in mutua arma commissio et totalis consummationis intentio?[60] Quid conatus deiectionis a dignitate principatus Gabrielis Bathori?[61] Quid eiusdem miserabilis casus ac mors? Quid sexaginta pagorum deditio? Sine scitu et consensu regni?[62] Quid pacificatio Hajdonum per Georgium Homonnay in comitem et equitem Aurei Velleris inchoata? Quid eiusdem principatus Transylvaniae affectatio et conatuum eius per Rudolphum, vayvodam contra serenissimum dominum principem Transylvaniae dominum dominum Gabrielem Bethlen clandestina et aperta promotio?[63] Quid Palancarum Hajdonum emolitionis et demolitionis tanta actio?[64] Quid tam crebra omnibus nervis intentio, ut Hajdones Turcis deditis et depositis armis tributarii fiant? Quid sibi vult nationis Hungaricae ex duobus regni Hungarici fortalitiis Jaurino et Comarino exclusio? Et pro Germanis usurpatio? Quid sibi vult senatus consultum Viennae Austriae, praesente et apostolico legato, legatoque rege Hispaniarum, quadraginta millia hominum armatorum nomine regis Hispaniarum promittente ad quadraginta annos perpetuo stipendio alenda ad consumptionem nationis Hungaricae habitum?[65] Quid novum [94v.] consilium? Consilium dico, immo absoluta conclusio et decisiva deliberatio, per illustrissimum D. Comitem Palatinum divulgata, semel pro semper ministerio ecclesiastico reformatae religionis statibus et ordinibus eiusdem religionis in natione Ungarica audienda. Nempe regia maiestas, dum et quando velit iure patronatus evangelicis adimere possit templa et reditus templorum et Romano Catholicis pro arbitrio assignare. Clero beneficiario nationis Hungaricae libertas conceditur benefactores patronos hos, sub quorum tutela et patrocinio degunt ac quorum bona possident, toties inquietandi, molestandi, irritandi, in conscientiis turbandi, religionem persequandi, regnum turbandi, strepitu armos tumultuandi, seditionis fomitem toties ad ignem coquandi, bellorum flammis regnum vastandi et exurandi, nationis Hungaricae sanguinem sine fine fundandi, uno verbo nationem Hungaricam et reliquias regni comburandi et evertendi.

Haecne est defensio Hungariae Regni? Haecne propugnatio finium opus? Defenditis quidem Hungariam, sed non pro Hungaris, dilatantes quidem fines, sed non Regni Hungarici, verum Austriae et Romani Imperii contra Hungaros, exlcusione Hungarorum

---

[59] A háború során néhány fontosabb vár (Esztergom, Győr, Székesfehérvár) többször gazdát cserélt, Budát pedig háromszor ostromolták meg a keresztény erők, de bevenni nem tudták. Itt a szöveg Pest 1604-es és Esztergom 1605-ös elvesztésére utal.

[60] A Bastának tulajdonított „mesterterv" a magyarok kiirtására.

[61] Báthory Gábor erdélyi fejedelem (1608–1613).

[62] Az Esztergom körüli hatvan falu 1615-ben történt átadását Alvinczi Péter *Querelá*ja is felrója Forgách Ferenc érseknek, Szepsi Laczkó őt követi. Tarnóc, 1979, 176–177.

[63] Homonnay Drugeth György (†1620), Zemplén vármegye főispánja, aki 1610-es katolizálását követően állandó harcban állt az erdélyiekkel. 1611-ben a Báthory Gábor elleni hadjáratban vett részt, 1616-ban Bethlen trónkövetelőjeként lépett fel, 1619-ben pedig kozákokból szervezett hadával vereséget mért Rákóczy György csapataira, így kényszerítve Bethlent a Bécs alóli visszafordulásra. Borbély, 2015, 191–208.

[64] A hajdú palánkok lerombolása a *Querelá*ban is felbukkan. Tarnóc, 1979, 177–178.

[65] A kiadásból teljesen kihagyott *Consilium,* amelyet Szepsi Laczkó az *Observationes* kéziratában latinul és magyarul is közöl. TT Ms 33, p. 518–527.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 126 2024. 02. 23. 14:46:42

et occupatione ab exteris Jaurini et Comarovii, fortalitionum Hungaricorum. Haecne iurium nobilis Regni et libertatis nationis Hungaricae defensio, haecne jure jurandi pollicitae fidelis defensionis servata et praescripta nationi Hungaricae fidelitas?

Nihilominus tamen isti specificati larvati populi Europaei audent postulare in suo nodo et dilemmate (clandestine Hungaris immitentes) e natione Hungarica, [95r.] ut stet a partibus imperatoris occidentis et rescindat foedus cum imperatore orientis iure iurando sancitum. Judicet DEUS et totus orbis Christianus, omnes nationes, omnes populi recte sentientes an aequum sit in nodo et dilemmate nationis Hungaricae propositum postulatum. Atque haec satisficit [!] dicta ex parte nationis Hungaricae ad nodosum nodum et cornutum Dilemma populis istis Europaeis.

Rövidítések és irodalomjegyzék

OSZKK — Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Budapest
Quart. Hung. 411.

TT — Teleki Téka, Marosvásárhely
Ms. 33.

*

Almási 2013 — Almási Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában,* In: *Bethlen Gábor és Európa,* szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky, Budapest, 2013, 311–366.

Almási 2016a — Almási Gábor: *Bethlen Gábor a reformkorban: egy történelemhamisítás nyomában.* In: *Művészet és mesterség. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére,* szerk. Horn Ildikó et alii, Budapest, 2016, 625–642.

Almási 2016b — Gábor Almási: *Faking the national spirit: spurious historical documents in the service of the Hungarian national movement in the ealy nineteenth century.* In: *Hungarian Historical Review,* 5. (2016) 2. sz. 225–249.

Anonym 1828 — *Zur Geschichte des Siebenbürger Fürsten Gabriel Bethlen. Abstimmung des spanischen Botschafters in Wien über den*

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 127 2024. 02. 23. 14:46:42

Krieg wider Gabriel Bethlen. In: *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst,* 19. (1828) 117. sz. 619–620.

ASD II–1
1993 — *Opera Omnia Desiderii Erasmi Roterodami. Adagiorum chilias prima,* ed. M. L. van Poll-van de Lisdonk – M. Mann Philips – Chr. Robinson, Amsterdam, 1993.

Bajáki
1997 — *Siralmast jajt érdemlő játék,* kiad. Bajáki Rita, szerk. Hargittay Emil, kísérő tanulmány: Bene Sándor, Piliscsaba, 1997.

Bartoniek
1975 — Bartoniek Emma: *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből,* kiad. Ritoók Zsigmondné, Budapest, 1975.

Báthory–Bene–Kármán–Zászkaliczky
2020 — *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez,* II, szerk. Báthory Orsolya – Bene Sándor – Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton, Budapest, 2020.

Báthory–Kármán–Zászkaliczky
2019 — *Források a 17. századi magyar politikai gondolkodás történetéhez,* I, szerk. Báthory Orsolya – Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton, Budapest, 2019.

Bayerle
1991 — *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604*–1606, ed. Gustav Bayerle, Budapest, 1991.

Boda
2021 — Boda Mihály: *A katonai erények paradigmaváltása a késő középkor és kora újkor között,* In: *Hadtörténelmi Közlemények,* 134. (2021) 3. sz. 613–637.

Borbély
2015 — Borbély Zoltán: *A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben* (doktori értekezés), Eger, 2015.

Csillag
2016 — Csillag István: *„Égő szövétnek." Filológiai Zrínyi-kalászat,* Budapest, 2016.

ETA III
1857 — *Erdélyi történelmi adatok,* III, kiad. Mikó Imre, Kolozsvár, 1857.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 128 2024. 02. 23. 14:46:42

Fehér
2007 Fehér János: *Teleki Mihály udvartartási naplója (1673–1681),* Kolozsvár, 2007.

Francken
1594 [Christian Francken:] *Dolium Diogenicum strepitu suo collaborat dynastis christianis bellum in Turcas parantibus és az Analysis rixae Christianae, quae imperium turbat et diminuit Romanum,* Pragae, 1594.

Kármán
2019 Kármán Gábor: *Bethlen Gábor soha meg nem írt manifesztuma. A II. Ferdinánd elleni magyarországi háború legitimációja 1619–1620-ban,* In: *Politikai nyelvek a 17. század első felének Magyarországán,* szerk. Kármán Gábor – Zászkaliczky Márton, Budapest, 2019, 155–196.

Majláth
1882 Majláth Béla: *Gallo Caesar követsége Ali budai pasánál 1605-ik évben,* In: *Századok,* 16. (1882) 3. sz. 565–570.

Monok
2023 *Tokaj 1565. évi ostromának híre és ábrázolása,* szerk. Monok István, Budapest–Sárospatak, 2023.

Nagy
1997 Nagy Levente: *A Syrena-kötet radnótfáji másolata. Néhány adat a költő Zrínyi Miklós erdélyi irodalmi kapcsolataihoz,* In: *Erdélyi Múzeum,* 59. (1997) 3–4. sz. 298–306.

Pálffy
2013 Pálffy Géza: *A Bethlen-kutatás alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622),* In: *Bethlen Gábor képmása,* szerk. Papp Klára – Balogh Judit, Debrecen, 2013, 139–158.

Papp
2006 Papp Sándor: *A zsitvatoroki békéhez vezető út. Egy állítólagos Habsburg ígéret hátteréhez*, In: *„Frigy és békesség legyen…" A bécsi és a zsitvatoroki béke,* szerk. Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária, Debrecen, 2006, 311–344.

Papp
2013 Papp Sándor: *Bethlen Gábor ismeretlen hadjárati terve II. Ferdinánd és a katolikus Európa ellen,* In: *Bethlen Gábor és Európa,* szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky, Budapest, 2013, 103–128.

Papp
2015 Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez,* Budapest, 2015.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 129 2024. 02. 23. 14:46:42

Péter
1995 Péter Katalin: *Aranykor és romlás a szellemi műveltség állapotaiban,* In: Uő: *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból,* Budapest, 1995, 77–97.

Petneházi
2017 Petneházi Gábor: *Exemplum és prudentia. Jan Zamoyski [cenzúrázott] Kasszandra-levele Báthory Zsigmondnak 1593-ból,* In: *Magyar Könyvszemle,* 133. (2017) 4. sz. 381–417.

Rónai Horváth
1890 [Rónai Horváth Jenő:] *Hadi szabályzat Bocskay István fejedelemsége idejéből,* In: *Hadtörténeti Közlemények,* 3. (1890) 1. sz. 115–117.

Śmiglecki
1609; 1613 Martinus Smiglecius: *Nodus Gordius, seu de vocatione ministrorum disputatio in qua decem demonstrationibus ostenditur ministros evangelicos non esse veros verbi Dei et sacramentorum ministros,* Cracoviae, 1609; Ingolstadii, 1613.

Szekfű
1908 Szekfű Gyula: *Szamosközy műve az 1594. év eseményeiről,* In: *Századok,* 42. (1908) 3. sz. 217–244.

Szentmártoni Szabó
2012 Szentmártoni Szabó Géza: *„Romulidae Cannas", avagy egy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője,* In: *Convivium Pajorin Klára 70. születésnapjára,* szerk. Békés Enikő – Tegyey Imre, Budapest–Debrecen, 2012, 183–194.

Tarnóc
1979 *Magyar gondolkodók 17. század,* szerk. Tarnóc Márton, Budapest, 1979.

Toldy
1857 *Sárospataki magyar krónika 1523–1615,* közli Toldy Ferenc, In: *Történelmi Tár,* 4. (1857) 43–87.

Varjas
1956 *Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű újkori kötetes kéziratainak katalógusa,* II (kézirat gyanánt), kiad. Varjas Béla, Budapest, 1956.

R. Várkonyi
2013 R. Várkonyi Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában,* In: *Bethlen Gábor és Európa,* szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky, Budapest, 2013, 9–75.

LYMBUS_2023_KÖNYV.indb 130 2024. 02. 23. 14:46:42